

NAXÇIVAN FOLKLOR NÜMAYƏNDƏLƏRİ OLAN AŞIQLARIN YARADICILIĞINDA ESTETİK TƏRBİYƏNİN TƏDRİSİ VƏ İNKİŞAFI*

Sevda KƏRİMOVA

Dos.dr. Naxçıvan Dövlət Universiteti, Pedaqogika və psixologiya kafedrası, Azərbaycan/ Naxçıvan
e-posta: kerimovasevda53@gmail.com, ORCID No: 0009-0007-7281-5048

Özet

Yüksək inkişaf edən pedaqogika cəmiyyət hadisələrində olan gözəlliklərin, komponentlərin, incə düşüncələrin, estetik görüşlərin xüsusiyyətlərini öyrənir. Estetik tərbiyə də ana təbiət ilə cəmiyyət hadisələrinin gözəlliklərini öyrənən estetikaya əsaslanır. Ali məktəbdə "Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı", və "Pedaqogika" fənninin tədrisində estetik tərbiyə məsələləri də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Naxçıvan aşıqlarının yaradıcılığında estetik tərbiyə ilə bağlı olduğuna görə bunun ali məktəbdə tədrisi məsələlərindən bəhs edilir. El qızlarına məxsus və estetik tərbiyəni şəkilləndirən estetik gözəllik əlamətləri, yəni məftunedici baxışları, gözəlin hörüklərinin uzunluğu, dərisinin bəyazlığı, onun ağca maya olması Naxçıvan aşığı Ululu Kərimin Şahbuzun Keçil kəndinin qızlarının zahiri gözəlliklərinin tərənnümünə həsr etdiyi gəraylısında öz estetik təsvirini bədii çalarlarla tapmışdır. Naxçıvan aşıqlarından Aşıq Əli Xanxanim oğlunun estetik gözəllik anlayışına münasibəti digərlərinə nisbətən daha real və həyatidir. Aşıq yaradıcılığında hər bir gənc (istər oğlan, istərsə də qız) öz sevgilisinə qarşı müsbət əxlaq və davranış qaydalarını da mənimsəyir. Aşıq olduğu gözəli naz-qəmzəli görmək, bu gözəllik ədasını layiqincə qiymətləndirmək, onun dərdinə yanmaq, qəminə şərək olmaq kimi batini gözəllik əlamətləri aşıq şeirinin əsas aparıcı mövzularındandır. Bu mövzuların gənc nəslə aşılınması onların estetik şüurunun, estetik zövqün və estetik dünyagörüşünün inkişafında xüsusi pedaqoji əhəmiyyətə malikdir.

Açar sözlər: estetik tərbiyə, aşıq, qoşma, gözəl, xalq

ON TEACHING AESTHETIC EDUCATION IN THE CREATIVITIES OF NAKHCHIVAN ASHUGS

Abstract

Highly developed pedagogy teaches the features of beauty, components, subtle thoughts, and aesthetic views in social events. Aesthetic education is also based on aesthetics, which studies the beauties of mother nature and social phenomena. In the teaching of "Azerbaijan oral folk literature" and "Pedagogy" subjects in the higher school, the issues of aesthetic education are also of special importance. Due to the fact that the work of Nakhchivan artists is related to aesthetic education, the issue of its teaching in higher education is discussed. The signs of aesthetic beauty belonging to El girls and shaping the aesthetic education, i.e. their charming eyes, the length of the beauty's braids, the whiteness of her skin, her whiteness, have found their aesthetic description with artistic shades in the poem of Ululu Karim, a lover of Nakhchivan, dedicated to the glorification of the external beauty of the girls of the Kechil village of Shahbuz. Ashiq Ali Khankhanim oğlu, one of the Nakhchivan lovers, has a more real and vital attitude to the concept of aesthetic beauty than others. Every young man (boy or girl) learns positive morals and rules of behavior towards his lover from the works of Ashik. Signs of inner beauty such as seeing the beautiful woman he is in love with flirtatiously, appreciating this beauty, feeling for her pain, and sharing her grief are the main leading themes of love poetry. Instilling these topics in the young generation has a special pedagogical importance in the development of their aesthetic consciousness, aesthetic taste and aesthetic outlook.

Key words: aesthetic education, love, connection, beautiful, people

Atf / Citation

Kərimova, S. (2024). Naxçıvan Folklor Nümayəndələri Olan Aşıqların Yaradıcılığında Estetik Tərbiyənin Tədrisi və İnkişafı. *Anadolu Türk Eğitim Dergisi*, 6(1), 126-137.

Herhangi bir bilgi yazılmayacak (2024). On Teaching Aesthetic Education in the Creativities of Nakhchivan Ashugs. *Anatolian Turkish Journal of Education*, 6(1), 126-137.

*Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Giriş

Fəlsəfi təfəkkürün bir qolu olan Estetikanın əsas mahiyyəti estetik tərbiyə, estetik inkişaf, estetik şüur, estetik ideal və s. məfhumlarla sıx əlaqədədir. Yüksək inkişaf edən pedaqogika cəmiyyət hadisələrində olan gözəlliklərin, komponentlərin, incə düşüncələrin, estetik görüşlərin xüsusiyyətlərini öyrənir” (Kazımov, 2002, s.375). Estetik tərbiyə də ana təbiət ilə cəmiyyət hadisələrinin gözəlliklərini öyrənən estetikaya əsaslanır. “Təbiət və cəmiyyət gözəlliklərini müxtəlif təzahür formalarında duymaq, hiss etmək, dərk etmək, düzgün başa düşmək, sevmək, qiymətləndirmək, həyatı gözəllik qanunları əsasında yaşatmaq prosesi estetik tərbiyə adlanır...” (Həsənov & Ağayev, 2011, s.379). Etnopedaqoji estetik gözəllik kateqoriyası da ayrıca bir elm sahəsi kimi sayıla bilər. Bu sahədə də təbiət və cəmiyyət həyatındakı hadisələrin gözəllikləri və onların xüsusiyyətlərinin etnopedaqoji istiqamətdə öyrənilməsi estetik tərbiyənin növlərindən biri sayılır. Xalq müdrikləri ta qədim dövrlərdən başlayaraq təbiət və cəmiyyət həyatındakı gözəllikləri duymuş, məftunluq hissi yaranmış, bu gözəlliklərdən xüsusi estetik həzz almışlar. Odur ki, milli-mənəvi şüurumuzda olan estetik gözəllik anlayışları şifahi xalq ədəbiyyatının ayrı-ayrı janrlarına da sirayət etmiş, təsirsiz ötürülməmiş və etnopedaqogikada estetik tərbiyənin əsas məzmununa daxil edilmişdir.

Ali məktəbdə “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı”, həmçinin “Pedaqogika” fənninin tədrisində estetik tərbiyə məsələləri də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bizim mövzu ilə bağlı tədqiqat obyektimiz Naxçıvan aşıqlarının yaradıcılığında estetik tərbiyə ilə bağlı olduğuna görə bunun ali məktəbdə tədrisi məsələlərindən bəhs edəcəyik.

Bu mövzunu tədris edən müəllim tələbələrə izah etməlidir ki, insanın estetik tərbiyəsi Naxçıvan folklor yaradıcılığının əsas janrlarından olan aşıq poeziyasında da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xalq aşıqları öz poeziyalarında belə bir estetik nəticəyə gəlmişlər ki, zahiri və daxili gözəllik kateqoriyası olmadan gözəllik estetikasının dərkə mümkünə deyildir. Odur ki, “kənül sevən göyçək olar” müdrik xalq estetikasına söykənən etnopedaqogika folklor yaradıcılığının müxtəlif janrlarında, eləcə də aşıq poeziyasında el gözəllərinin zahiri və batini gözəlliklərinin təsvirinə üstünlük vermiş və bunu estetik tərbiyənin mərkəzi mövzusunə çevirmişlər. Çünki “xalq pedaqogikası” nümunələrində həyatdakı gözəlliklərin tərənnümündən insan gözəlliyinin təsviri və tərənnümü ön plana çəkilərək estetik təsir gücünə malik bədii tablo yaradılır. Azərbaycan xalqı insanı “dünyanın əşrafı”, gözəlliyi isə onun “baş tacı” qəbul etmişdir (Həşimov & Sadıqov, 1993, s.230). Təhsilverən dərstdə mövzunun tədrisində Naxçıvan aşıq poeziyasının tədqiqi və tətbiqi məsələlərinə də yeri gəldikcə səyahət etməlidir. Məsələn, müəllim dərstdə qısa şəkildə deyə bilər ki, Naxçıvan aşıq poeziyası ilə bağlı aparılan elmi tədqiqatlarda XVIII əsrin ikinci yarısından başlayaraq Naxçıvanda bir çox el aşıqlarının fəaliyyət göstərməsi və XIX-XX əsrlərdə Naxçıvan aşıq mühitinin geniş vüsət alması göstərilir və vurğulanır ki, “bunların bir qismi Naxçıvan kəndlərinin yerli aşıqları, digər bir qismi isə Cənubi Azərbaycandan, İrəvan mahalının Sisyan və Darabas bölgələrindən gəlib Şərur, Şahbuz və Ordubad ərazilərində məskunlaşan xalq aşıqları” (Namazov & Qədimov, 2011, s.15) olmuşlar.

Naxçıvanın bir-birindən gözəl bölgələrində fəaliyyət göstərən, qoşmaları dillər əzbəri olan Ululu Kərim, Dəvəçi Heydər, Aşıq Məmməd-cəfər, Aşıq Molla İsmayıl, Aşıq İsmi, Aşıq Cəfər, Aşıq Həsənalı, Aşıq Nəcəfəli, Aşıq Abbas Dəhri, Sərraf Qasım, Güllalı Məmməd, Aşıq Əli Xanxanım oğlu, Aşıq Fətullah, Aşıq Yamin Sail, Aşıq Nabat, Aşıq Yusif, Aşıq İslam, Aşıq Hidayət, Aşıq Teymur və başqa xalq aşıqları öz yaradıcılıqlarında tərbiyə mövzularına üstünlük vermiş, ağıl və əxlaq tərbiyəsinə, fiziki tərbiyəyə, əmək tərbiyəsinə və estetik tərbiyəyə dair dəyərli fikirləri ərsəyə gətirmişlər. Xüsusilə irsiyyət, mühit, didaktika, əxlaq, gözəllik və estetik tərbiyə mövzuları bu aşıqların yaradıcılığında daha qüvvətli olmuş və öz poetik iradəsini yüksək səviyyədə oxucuya çatdırmışdır.

Bu cür elmi izahdan sonra müəllim estetik gözəllikdən yazan pedaqoq-alimlərin fikirlərinə də səyahət edə bilər və belə bir elmi izahat verə bilər ki, hörmətli alimlərimizdən prof.

Əliheydər Həşimovun və prof. Fərahim Sadıqovun birgə yazdıqları “Azərbaycan xalq pedaqogikası” kitabında xalq pedaqogikasında insan gözəlliyini səciyyələndirən əlamətləri (estetik görünüş, estetik şüur, estetik inkişaf) iki qismə ayırırlar. “Onların bir qismi insanın zahiri görkəminə, digər qismi isə batini ələminə” (Həşimov & Sadıqov, 1993, s.230) aid edilir. Bu mənbədə “fiziki cəhətcə sağlamlıq, cəldlik, qüvvətlik, mina gərdən, sərvi qamət, əzalardakı təndürüstlük, simmetriya, incəlik, zəriflik, xətti-xal, gül camal, üzün xoş rəngi, gözəlliyi, yeriş və hərəkətlərdəki ritm, gözəl geyim və s.” (Həşimov & Sadıqov, 1993, s.230) insan gözəlliyinin zahiri əlaməti kimi təqdim olunur və bu əlamətlər daha çox qadınlara məxsus gözəllik keyfiyyətləri kimi verilir, həmçinin xalq pedaqogikasının “folklor nümunələrindəki fikir, mülahizə və təsəvvürlərə əsaslanmaqla” (Həşimov & Sadıqov, 1993, s.231) qadınlara məxsus gözəllik ideali aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilə bilər: “Gözəl qadında boy – uca; dəri – bəyaz və hamar; göz – qara və ya ala; dişlər – sıx, ağ; burun, döş, ağız, əl və ayaqlar – balaca; hörüklər və qollar – uzun; alın və sinə – geniş; tel, dodaq, dil, bel və barmaqlar – nazik; kirpik və qaş – qara; yanaqlar – qırmızı ... olmalıdır. Həm də bütün bu əzalar arasında hökmən sıx harmoniya olmalıdır.

Gözəl qadının geyimi, yerışı, duruşu, baxışı da incə, zərif və gözəl olmalıdır” (Həşimov & Sadıqov, 1993, s.231).

Qeyd olunan mənbədə qadına xas olan daxili gözəllik əlamətlərinə isə aşağıdakılar aid edilir: “Ağıllı, kamallı, mərifətli, həyalı, ismətli, xoşrəftar, məhraban, ədəb-ərkanlı və şirindil olmaq, fədakarlıq, mərdlik, qəhrəmanlıq, insanpərvərlik, xeyirxahlıq, alicənablıq və i.a.” (Həşimov & Sadıqov, 1993, s.231). Bunlar isə estetik tərbiyənin məzmununa daxil edilir..

Bu elmi izahatdan sonra təhsilverən deyər bilər ki, folklor materiallarında qadın gözəlliyini səciyyələndirən bu estetik gözəllik nümunələri Naxçıvan folklorunun müxtəlif janrlarında tərənnüm edildiyi kimi, Naxçıvan aşıqlarının poeziyasında da genişliyi ilə təsvir və tərənnüm olunur və estetik tərbiyənin daxili məzmun və mahiyyətini müəyyən edir.

El qızlarına məxsus və estetik tərbiyəni şəkilləndirən estetik gözəllik əlamətləri, yəni məftunedici baxışları, gözəlin hörüklərinin uzunluğu, dərisinin bəyazlığı, onun ağca maya olması Naxçıvan aşığı Ululu Kərimin Şahbuzun Keçil kəndinin qızlarının zahiri gözəlliklərinin tərənnümünə həsr etdiyi gəraylısında öz estetik təsvirini bədii çalarlarla tapmışdır. Elə buradaca müəllim öz fikirlərini möhkəmləndirmək və insanlara daha təsirli çatdırmaq üçün Naxçıvan aşıqlarının yaradıcılığında nümunələr verər bilər. Məsələn, belə bir nümunə vermək olar:

Gözəlləri bölük-bölük,
Dörd bir yanında var hörük,
Bilməm maraldı, ya əlik,
Qız Keçilin yaylağında ((Namazov & Qədimov, 2011, s.23-24).

El qızlarının zahiri gözəlliyinin təsviri və bu gözəlliyin insan qəlbində yaratdığı estetik zövq Aşıq Molla İsmayılın aşiqanə qoşma və müxəmməslərində də təsvir və tərənnüm olunur. Həm də aşığın şeirlərində verilən insan gözəlliyi “təbii varlıqlarla, maddi cismlərlə əlaqələndirilir” (Həşimov & Sadıqov, 1993, s.236):

Qaşları qaradır, gözləri xumar,
Darayıb tellərin, veribdi tumar.
Xudam yaradıbdır hamısını təyyar,
Açılan baharın lalası gəlin,
Bu axar suların sonası gəlin (Namazov & Qədimov, 2011, s.31).

Aşığın qoşmalarının hər misrasında estetik gözəllik atributları təbii varlıqlarla əlaqələndirilir və gözəlin zahiri gözəlliyi quşlar aləmi ilə tovuz quşunun və laçının təbii gözəlliyi ilə qarşılaşdırılır:

Bir tovuz geyimli, laçın bəzəkli,
Yayındı gözümdən, gedəcək oldu,
Nakam İsmayılın ağlar didəsi
Şahbuzu sellərə verəcək oldu (Namazov & Qədimov, 2011, s.35).

Bu nümunələrdən sonra müəllim belə bir şərh apara bilər ki, estetik gözəllik hissləri aşılamaq bu təsvirdən görünür ki, “təbiət gözəlliklərini yüksək Dəyərləndirən xalq həmin gözəlliklə insan gözəlliyi arasında əlaqə görmək istəmiş və öz həyatlarını təbii gözəlliklərlə ahəngdar şəkildə qurmağa cəhd göstərməyə çalışmışdır. Təsadüfi deyildir ki, aşıq qoşmalarında təsvir olunan el gözəlləri ceyrana, marala, sonaya, gülə, bülbülə və s. bənzədilir. Bu cür bənzətmələr təbiət gözəllikləri ilə insan gözəlliyini vəhdətdə götürən Naxçıvan aşıqlarının yaradıcılığında estetik zövqün təsir gücünü artırdığı kimi, estetik tərbiyənin aşılmasını da bir o qədər təsirli olur.

İnsan gözəlliyinin real təbiət gözəllikləri ilə bədii vəhdətdə təsviri Aşıq Cəfərin qoşmalarında da əsas yerə malikdir. Aşığın qoşmalarının birində təbiətə xüsusi yaraşlıq və gözəllik verən Araz çayının gözəlliyi el qızlarının gözəllikləri ilə qarşılaşdırılaraq şeirlərində təsvir olunur:

Qızlar durub xan Arazın başında,
Eybi yoxdur kirpiyində, qaşında.
Həddi-buluğ, on dörd-on beş yaşımda,
Sanasan dağların maralı kimi (Namazov & Qədimov, 2011, s.38).

Arazın dörd yanı sır ilə buzdu,
Kimisi gəlindi, kimisi qızdı.
Başına döndüyüm qız ala gözdü,
Könlümü eylədi qaralı kimi (Namazov & Qədimov, 2011, s.39).

İnsan gözəlliyinin təsviri ilə təbiətin füsunkarlığının, gülün, çiçəyin, bülbülün, çəmənlərin gözəlliyi-nin vəhdətini Sərraf Qasım da eyni estetik vurğunluqla tərənnüm etmişdir:

Al-əlvandı gülüm də,
Nəğməkar bülbülüm də,
Gözəllər var elimdə,
Biri-birindən gözəl,
Arı arından gözəl.

Pedaqoq-alimlərin fikirlərinə görə, “...şəxsiyyətində fiziki-təbii gözəlliklə intellektual-əxlaqi gözəlliyin vəhdətini təcəssüm etdirən insan, sözün həqiqi mənasında, əsl gözəldir” (Həşimov & Sadıqov, 1993, s.233). Bu prinsiplərdən çıxış edərək qeyd etməliyik ki, Naxçıvan aşıqlarının poeziyasında el-oba qızlarının təsvir və tərənnümündə onların zahiri gözəllikləri ilə yanaşı, batini gözəlliklərinin təsvirinə də yer verilir. Bu gözəllər iffətli, həyalı, zərif, incə, gözəl və

utancaq şəkildə təsvir olunur. Dəvəçi Heydər in qoşmalarında bir-birinə qovuşan iki aşiqin utancaqlığı batini, mənəvi gözəllik kimi oxuculara təqdim olunur:

İki sevgi bir araya gələndə,
Sanasan behiştə güllər açılır.
Bir-birinə nazü qəmzə edəndə,
Utana-utana dillər açılır.

Bu iki sevgilinin batini gözəlliyi ilə onların zahiri gözəlliyi arasında qırılmaz uyğunluq və harmoniya vardır. Qoşmanın sonrakı bəndindən məlum olur ki, aşiqin tərəf müqabili olan bu gözəl ağıl-kamallı, ədəb-ərkanlı, ismətli, həyalı və utancaq olduğu kimi, həm də həssas estetik zövqə malikdir. Onun el-oba gözəllərinə məxsus xüsusi geyim tərz, zahiri gözəlliyi vardır. Əynində atlas zər-zibas, boynunda qızıl həmayili olan bu gözəl ona məftun olan sevgilisinə xüsusi həzz və ya estetik zövq verir:

Atlas zər-zibadan geyib əyninə,
Qızıl həmayili salıb boynuna.
İstədim ki, əl uzadam qoynuna,
Öz-özünə düymələri açılır (Namazov & Qədimov, 2011, s.39).

Gülal Məmmədin sevgi dolu qoşmalarında batini gözəlliyin estetik duyumu ilə təbiət kultunun estetik gözəllik atributları paralel şəkildə təqdim olunur. Belə ki, qoşmada təsvir olunan sevən aşiq batini cəhətdən kamil və mənəviyyatca gözəldir. Bu batini gözəllik sevən aşiqdə o qədər qüvvəlidir ki, o hətta “ağ əlləri bağda gül ilə oynayan” (Bu da gözəllik estetikasıdır) sevgilisini şirin dil ilə danışdırır və özünü sevgilisinə qurban etmək üçün hazırdır. Mənəvi gözəlliyə malik olan bu aşiqin dili ilə təbiət gözəllikləri də estetik gözəlliyin, estetik dərin və estetik görünüşün əsas atributlarından biri kimi göstərilir:

Ağ əllərin oynar bağda gül ilə,
Dindirərəm səni şirin dil ilə,
Qapında əylənib qallam il ilə,
Oyan, gözlərinə qurban olduğum.

Bahar olcaq bağçanıza bar gələr,
Payız olcaq dağınıza qar gələr,
Səndən ayrı düşmək mənə ar gələr,
Oyan, gözlərinə qurban olduğum.

Naxçıvan aşiqlərindən Aşiq Əli Xanxanım oğlunun estetik gözəllik anlayışına münasibəti digərlərinə nisbətən daha real və həyatidir. Aşiqin qoşmalarında zahiri gözəllik əlamətlərinə malik olan, elin adət-ənənəsinə və milli koloritinə uyğun olan qadın geyimi gözəlliyi və zərfliyi estetik təsvir obyektini kimi verilir. Aşiqin bu cür estetik təsvir üsulunda milli gözəllik atributları əsasdır və bu təsvir estetik tərbiyənin aşılmasına xidmət göstərir:

Məxmər çuxa geyib, ucu dizindən,

Doymaq olmur bunun ala gözündən.
Bir gözəl törəyib Urum qızından,
Nə üzün daldalar, nə sinə bağlar.

Qoşmada aşığın estetik gözəllik kateqoriyasına münasibəti də ifadə edilmişdir. Aşıq üçün, insan gözəlliyini örtmək, yaşırmaq, onu daldalayıb sandıqda gizlətmək olmaz. Ona görə ki, insan həyatı gözəlliklərdən zövq almaq üçün yaradılmışdır. “Gözəllik baş tacıdır”. Bu “taca” malik olmaq üçün adam həyatın bütün sahələrində olan gözəllikləri qavrayıb dərk etməyi, görməyi,... ondan zövq almağı” (Həşimov & Sadıqov, 1993, s.313) bacarmalıdır. Məhz bu baxımdan, qoşmada təsvir olunan Rum gözəlinin xarici gözəlliyi həyatı gözəllik kateqoriyasının tələbi mövqeyindən mənalandırılır.

Qoşmada Aşıq Əli estetik gözəllik anlayışına ictimai-sosial tələblər, ailə münasibətləri mövqeyindən də qiymət vermişdir. Aşığa görə, insanda estetik hiss yaradan, ona estetik ləzzət verən həqiqi el gözəlləri öz ülvü gözəlliklərinə görə azad yaşamalı, bu gözəllərin tərəf müqabilləri onların gözəlliyini qiymətləndirməli, onların qədir-qiymətini bilməlidirlər. Ancaq bəzən estetik cəhətdən kamil olmayan, həqiqi gözəlliyi dərk et-məyənlər bu gözəlliyi əldə etsələr belə, onu qiymətləndirməkdən, qədrini bilməkdən uzaq olurlar. Xalq pedaqogikasında estetik tərbiyə bunu qəbul etmir və estetik naqisliyi qınayır. Aşıq Əli də məhz bu mövqedən çıxış edərək “məxmər çuxalı”, “gözəl bilərzikli”, incə bir gözəlin mənəviyyatca öz tayına deyil, gözəlliyə biganə olan bir nadana, qədir bilməzə xoryada qismət olmasına təəssüfünü bildirir:

Məxmər çuxa geyib, qolları nazik,
Dəstinə yaraşır gözəl bilərzik.
Veriblər xoryada, olubdu yazıq,
Nə üzün daldalar, nə sinə bağlar.

Naxçıvan aşıqlarının yaradıcılığında el gözəllərinin həm xarici, həm də daxili gözəlliklərinin bu cür emosional təsvirlə tərənnümü estetik tərbiyənin məqsədinə xidmət edir. Bu bədii-estetik təsvir və səciyyələndirmə yoluyla insanda estetik hissələr yaradılır, insani gözəlliklər dərk edilir və bədii təsvirdən alınan ləzzət və ya estetik zövq formalaşdırılaraq inkişaf etdirilir.

Müəllim dərstdə aşıq yaradıcılığının gənc nəslin tərbiyəsində əhəmiyyəti məsələsinə də toxunmalı və deməlidir ki, aşıq poeziyasında aşılana estetik tərbiyə öz mövzularına və təlqin etdiyi yüksək mənəvi ideyasına görə daha çox yeni yetişməkdə olan gənclər üçün əhəmiyyətə malikdir. Çünki gənclərin sevib-sevilməyə və estetik gözəlliyin sirlərini dərk etməyə və gələcək ailə həyatlarını gözəllik qanunları əsasında qurmağa daha çox ehtiyacları vardır. Lakin gənclər üçün aparılan estetik tərbiyə hərtərəfli olmalı, yalnız aşıq yaradıcılığı ilə məhdudlaşdırmaq düzgün deyil. “Estetik tərbiyə işi elə qurulmalıdır ki,... (gənclər – M.Q.) eyni zamanda həm incəsənətin müxtəlif növləri ilə... məşğul olsun, həm də geyimdə, məişətdə, əməkdə, davranış və münasibətdə gözəllik qanunları ilə hərəkət edə bilsin” (Həşimov & Sadıqov, 1993, s.316). Şübhəsiz ki, aşıq yaradıcılığı da estetik tərbiyənin mövzusunə daxil edildikdə bu tərbiyə daha məzmunlu olur və gənclərdə estetik gözəllik qanunlarının dərkini daha da sürətləndirir. Bunun üçün gənclərə estetik tərbiyənin digər vasitələri ilə yanaşı, aşıq yaradıcılığının aşıqanə eşq, məhəbbət mövzuları da öyrədilməlidir. Çünki belə mövzularda bilavasitə estetik gözəllik qanunları əsasında sevmək və sevilmək estetikası aşılır. Aşıq yaradıcılığında təlqin olunan saf sevgi münasibətlərini, estetik gözəlliyi mənimsəyən gənclər özlərini bu poeziyanın lirik qəhrəmanlarına bənzətməyə çalışır və özləri də estetik gözəlliyə və təmiz sevgiyə münasibətdə bu ədəbi qəhrəmanların yolu ilə getməyi nümunə götürürlər. Odur ki, aşıq yaradıcılığında aşılana estetik gözəlliklər və təmiz sevgi idealı gənclər üçün həm də nümunə məktəbi olur.

Aşiq şeirlərində təcəssüm etdirilən gözəlin zahiri gözəllik atributları, yəni gözün badamı, gərdənin mina, sağ və solun şüşə kimi ağ-appaq, püstanın rəna (gözəl) olması və zahiri geyim tərzinin estetik cəhət-dən gözəlliyi, şübhəsiz ki, hər bir gəncin diqqətini çəkir, onda estetik hiss yaradır və o, bu gözəlliklərdən ləzzət və ya estetik zövq alır. Beləliklə, bu yolla hər bir sevmək və ailə qurmaq ərafəsində olan gəncə müəy-yən estetik tərbiyə aşılanır.

Aşiq yaradıcılığından hər bir gənc (istər oğlan, istərsə də qız) öz sevgilisinə qarşı müsbət əxlaq və davranış qaydalarını da mənimsəyir. Aşiq olduğu gözəli naz-qəmzəli görmək, bu gözəllik ədasını layiqincə qiymətləndirmək, onun dərdinə yanmaq, qəminə şərik olmaq kimi batini gözəllik əlamətləri aşiq şeirinin əsas aparıcı mövzularındandır. Batini gözəllik əxlaqını və davranış xüsusiyyətlərini əxz edib dərk edən hər bir gənc sevdiyi gözələ qarşı həssas olur və sevgilisinə qarşı hər zaman qayğıkeşlik, hörmət göstərir. Bu isə gənclərdə həm gənclik çağlarında, həm də gələcəkdə qurulacaq ailə münasibətlərində qarşılıqlı sevgi və qayğıkeşlik yaradır. Estetik tərbiyənin bu məzmunu ilə bağlı müəllim nümunələr deyib fikirlərini möhkəmləndirməlidir. Misal üçün, müəllim dərsdə nümunə gətirmək üçün deyə bilər ki, Aşiq Əli Xanxanım oğlunun yaradıcılığında aşağıdakı tərbiyəvi motivlərlə rastlaşırıq:

Səni ağlar gördüm, dərdim çoxaldı,
Qədəm basıb, sən bu yana xoş gəldin.
Ağlama, amandır, yarılır bağrım,
Həkimdən, loğmansan, cana xoş gəldin.

Müştaqam əzəldən ala gözüne,
Şəhdü şəkərinə, şirin sözüne.
Naz-qəmzə qıl, günəş doğsun üzünə,
Gözüm baxsın zənəxdənə, xoş gəldin.

Göründüyü kimi, bu qoşmada həm zahiri, həm də batini gözəllik əlamətləri estetik gözəlliyin əsas xüsusiyyəti kimi verilmişdir. Qoşmada təsvir olunan aşiq sevdiyi gözəlin ala gözüne, şirin dilinə (ağıl-kamalına), naz-qəmzəsinə, zənəxdənə, bir sözlə, onun zahiri gözəllik əlamətlərinə məftundur. Bu aşiq həm də öz sevdiyi kimi, daxili gözəlliyə, xoş rəftara, qayğıkeşliyə də malikdir. Çünki o, sevgilisini ağlayan gördük-də dərdi çoxalır, bağı yarılır, onu şən gördükdə isə dərdi azalır, qəddi düzəlir. O hətta sevdiyi gözəlin qədəmlərinə də qurban olmağa hazırdır.

Eyni gözəllik atributlarına Aşiq Cəfərin şagirdlərindən olan Aşiq Fətullahın qoşmalarında da rast gəlirik. Lakin Aşiq Fətullah təbiət gözəllikləri ilə insan gözəlliyinin atributlarını bədii vəhdətdə qarşılıqlı şəkildə verir verir. Bu qoşmalarda da zahiri və batini gözəlliyin vəhdəti estetik tərbiyənin əsas meyarı kimi verilir:

Dindirən can deyə, cana can düzə,
Hər vaxt aşiqinin cəbrinə dözə.
Yanaqlar piyalə, dodaqlar məzə,
Onda işvə, qəmzə, naz istər könlüm.

Fətullah mayıldı cığalı telə,
O qaymaq dodağa, o şirin dilə.
Xoş yeriyə, xoş danışa, xoş gülə,

Bu nişanlar onda düz istər könlüm.

Bu cür nümunələrdə müəllim mənəvi gözəllik məsələlərinin izahına da yer verməli, fikirlərini şeir nümunələri ilə təsdiqləməlidir. Məsələn, müəllim deyə bilər ki, bu bədii-estetik təsvirlə yanaşı, Aşıq Fətullah gözəlin batini kamilliyinə, onun mənəvi aləminin gözəlliyinə daha çox üstünlük verir və estetik tərbiyədə ağıl və kamal əsas götürür:

Qədrini bilənsən gövhər, zərin də,
Qızılgül əlində, cığa sərində,
Ağlın, huşun, söz-söhbətin yerində,
Afərin səndəki kamala, gözəl.

Şübhəsiz ki, aşıq yaradıcılığında insani gözəllik atributlarının bu cür bədii-estetik təsvirinin aşılma-ması estetik tərbiyə üçün əhəmiyyətli olub, gənclərin gözəllik idealını və əxlaqını formalaşdırır. Gözəllər özünün fərdi estetik zövqünə təriflər söyləyir.

Müəllim dərstdə aşıq yaradıcılığında Vətən təbiətinin tərənnümü məsələlərinə də yer verməli və bunun estetik tərbiyədə rolundan da söz açmalıdır. Məsələn, müəllim dərstdə belə bir təhlil apara bilər ki, aşıq yaradıcılığında geniş yer utan «...təbiət gözəlliklərindən də estetik tərbiyə məqsədi ilə istifadə» (Həşimov & Sadiqov, 1993, s.324) olunur. Doğma vətən orpağının təbii gözəlliklərini sevmək, bu gözəlliklərin insana zövq və fərəh verən bir nemət olduğunu dərk edib onu qorumaq ekoloji tərbiyənin obyektinə olduğu kimi, estetik tərbiyənin də əsas komponentlərindən hesab olunur. Təbiət gözəllikləri ilə bağlı bu prinsip estetik tərbiyə ilə ekoloji tərbiyənin vəhdətini sintez şəklində təcəssüm etdirir.

Aşıq poeziyasında təbiət gözəlliklərinin təsvir və tərənnümü estetik tərbiyə ilə sıx əlaqədardır. Bu poeziyada verilən peyzaj lirikası insanda təbii gözəlliklərə vurğunluq hissi yaradır və ona xüsusi estetik zövq verir, təbiət gözəlliklərinə məftunluq hissi aşılayır. Lakin aşıq yaradıcılığı bədii ədəbiyyat olduğu üçün ondan alınan zövq real təbii gözəlliklərdən, yəni təbiətdəki dağların, yaşıl çəmənlik və ormanların, gül-çiçəklərin, şırıltı ilə axan şelalələrin, zümzüməli bulaqların, ceyran-cüyürlərin, bər-bəzəkli quşların, müxəlif heyvanlar aləminin gözəlliyindən alınan zövqə bərabər sayıla bilməz. Çünki pedaqoji-estetik fikirdə əsaslandırılmışdır ki, incəsənət əsərlərində, eləcə də bədii ədəbiyyatda və aşıq poeziyasında tərənnüm olunan təbiət gözəllikləri, peyzaj lirikası “əks etdikləri təbiət hadisələrindən gözəl, məftunedici ola bilməz...; insan həyatda olan hər hansı güldən və ya çiçəkdən yaxşı gül və ya çiçək xatırlaya bilməz” (Kazımov, 2002; s.375). Lakin buna baxmayaraq estetik tərbiyənin tərkibinə daxil olan bədii ədəbiyyat və o cümlədən aşıq poeziyasının da estetik tərbiyənin aşılmasında xüsusi rolu vardır. Estetik hiss və ləzzət incəsənət əsərlərinin və bədii ədəbiyyatın digər növləri ilə müqayisədə aşıq poeziyasında daha güclüdür. Çünki bu poeziya estetik tərbiyənin aşılma baxımından təbiət gözəlliklərinin təsvir və tərənnümünə aid zəngin material və mənbə verir. Bu cəhətdən Naxçıvan aşıqlarından Ululu Kərimin və Aşıq Cəfərin peyzaj lirikası daha təsirli, füsunkar və cəlbedici şəkildə estetik tərbiyə aşılayır.

Ululu Kərimin dillər əzbəri olan gəraylısında Şahbuzun Keçil kəndinin təbiət gözəllikləri nəzmə çəkilərək tərənnüm olunur. Aşığın yaratdığı bədii tablo insana xüsusi estetik zövq verir və onda təbiət gözəlliklərinə məftunluq hissi yaradır:

Ay ağalar, möcüz gördüm,
Mən Keçilin yaylağında.
Süsən, sünbül, tər bənövşə,
Qız Keçilin yaylağında.

Yaz olar, çıxallar dağa,
Bulud oynar, hava yağa.
Kəsəllər qurban sadağa,
Qız keçilin yaylağında (Namazov & Qədimov, 2011, s.23).

Təbiət gözəlliklərinin təsviri Naxçıvanın Şıxmahmud kəndində ömür sürmüş el sənətkarlarından biri olan Aşıq Cəfərin atributları yaradıcılığında da yer tutur. Aşığın peyzaj lirikasına həsr etdiyi bir qoşmasında vətən təbiətinin möhtəşəm mənzərələri, Ələyaz dağının vüqarı, Sarı yalın gül-çiçəyinin gözəlliyi, kəklik və bülbüllərin xoş avazı nəzmə çəkilir, təbiət hadisələrinin təsvirindən estetik təsir gücünə malik bədii tablo yaradılır.

Axşam üstü qoyun gəlir sağına,
Müştaqıyam Ələyəzin dağına.
Duman çöküb yalın solu, sağına,
Heyran eyləyibdi bu dağlar məni.

Sürü qalxır Sarı yaldan yuxarı,
Səs salıbdı bulaqların axarı,
Gül-çiçəklər xatırladır baharı,
Mehman eyləyibdi bu dağlar məni.
Usta Cəfər güvənir öz sazına,
Aşıq olub baharına, yazına.
Bülbülün, kəkliyin xoş avazına
Qurban eyləyibdi bu dağlar məni.

Naxçıvanın füsunkar təbiət gözəllikləri ilə məşhur olan Batabat yaylağının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Naxçıvan aşıqlarından Aşıq İslamın “Batabat” rədifli qoşmasında Naxçıvanın Şahbuz bölgəsində yerləşən Batabat yaylağının təbii mənzərələri, təbiətin füsunkarlığı, oradakı Zor bulağın, təbii mənzərəsi, yaraşlıq dağların gözəllikləri, mənzərələri yüksək keyfiyyətlə tərənnüm olunur:

Bulaqlar yığılıb sənin yanına,
Gözəllər gəliblər hər oylağına.
Zor bulağı yenə saldım yadıma,
Səndən doymur mənim gözüm, Batabat.

İslam deyər bulaqlarda gözüm var,
Ta əzəldən söhbətin var, sözün var,
Yaraşlıq dağların var, düzün var,
Xəstə tapar burda dözümlü, Batabat.

Nəticə

Bu nümunələrdən sonra müəllim düşüncələrini bu cür yekunlaşdırıb bilər: Estetik tərbiyə ilə bağlı olan bu misallar təsdiq edir ki, Naxçıvan aşıqlarının diqqətəşayan yaradıcılığında estetik tərbiyə mövzuları geniş yer tutmuş, əhəmiyyətli dərəcədə nəzərə çarpmışdır. Bu mövzuların gənc nəsələ aşılanması onların estetik şüurunun, estetik zövqün və estetik dünyagörüşünün inkişafında xüsusi pedaqoji əhəmiyyətə malikdir.

Ədəbiyyat

- Əcəmi nəşriyyatı. (2010). *Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru. I cild*. Naxçıvan: Əcəmi nəşriyyatı.
- Həsənov, A., & Ağayev, Ə. (2011). *Pedaqogika (Dərslük)*. Bakı: Nasir nəşriyyatı.
- Həşimov, Ə. Ş., & Sadıqov, F. B. (1993). *Azərbaycan xalq pedaqogikası*. Bakı: Ratronat nəşriyyatı.
- Kazımov, N. (2002). *Məktəb pedaqogikası*. Bakı: Çarşıoğlu nəşriyyatı.
- Namazov, Q., & Qədimov, Ə. (2011). *XIX əsr Naxçıvan aşiq mühiti*. In *Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər* (Vol. XXXIII). Bakı: AMEA-nın Folklor İnstitutu.

Extended Abstract

Highly developed pedagogy teaches the features of beauty, components, subtle thoughts, and aesthetic views in social events. Aesthetic education is also based on aesthetics, which studies the beauties of mother nature and social phenomena. In the teaching of "Azerbaijan oral folk literature" and "Pedagogy" subjects in the higher school, the issues of aesthetic education are also of special importance.

Due to the fact that the work of Nakhchivan artists is related to aesthetic education, the issue of its teaching in higher education is discussed. The signs of aesthetic beauty belonging to El girls and shaping the aesthetic education, i.e. their charming eyes, the length of the beauty's braids, the whiteness of her skin, her whiteness, have found their aesthetic description with artistic shades in the poem of Ululu Karim, a lover of Nakhchivan, dedicated to the glorification of the external beauty of the girls of the Kechil village of Shahbuz.

Ashiq Ali Khankhanim oğlu, one of the Nakhchivan lovers, has a more real and vital attitude to the concept of aesthetic beauty than others. Every young man (boy or girl) learns positive morals and rules of behavior towards his lover from the works of Ashik.

Signs of inner beauty such as seeing the beautiful woman he is in love with flirtatiously, appreciating this beauty, feeling for her pain, and sharing her grief are the main leading themes of love poetry. Instilling these topics in the young generation has a special pedagogical importance in the development of their aesthetic consciousness, aesthetic taste and aesthetic outlook.